

ЕКОЛОГІЧНО-ЕТИЧНА ПОВИННІСТЬ

Екологічна етична повинність - це своєрідний філософський і богословський роздум над екологічним питанням і одночасно пошук відповідного фундаменту для екологічної етики. Під терміном «етична повинність» ми розуміємо пошук екологічної цінності, природи якої мала б силу спонуки до відповідної особистої і суспільної поведінки і в такий спосіб впливала на звичаї і культуру народу.

§ 1. Причини екологічної кризи

Екологія має відносне значення. Загалом йдеться про людину і її оточення, до якого вона повинна мати здорове, відповідальне, врівноважене та пошановане ставлення, бо від цього відношення залежатиме її фізичне і психічне здоров'я. Існує загальне переконання, що таке відповідальне ставлення до навколишнього середовища повинно спричинитись до здорового культурного, економічного, політичного і суспільного розвитку. Філософ Хайдеггер твердить, що людина - це "буття у світі", а таке цілісне бачення повинно вести до формування у нас відношення пошани і відповідальності щодо речей і щодо світу.

Екологічна криза починається тоді, коли людини виходить за межі відчуття, що вона є складовою частиною природи, а особливо тоді, коли вона починає її експлуатувати, незважаючи на реальність власного обмеження і самого людського навколишнього середовища. Історія порушення рівноваги навколишнього середовища безвідповідальним поступом людини не є сучасною. Деякі давні культури зникли саме із-за безвідповідального ставлення до природи. Агресивна месопотамська культура майже повністю зникла через спровоковане екологічне падіння; давні китайські і єгипетські культури краще шанували своє навколишнє середовище, тому втримались довше. Шумерійська і Римська імперія, які визначалися експлуатацією середовища, зокрема широкомасштабним винищенням лісів, спричинили цим своє власне падіння. Подібне стосується племен, які винищили

^{*} о. Д.Ляхович нині є головним настоятелем ЧСВВ.

основу свого виживання надмірною експлуатацією пасовиськ. Вже Платон у творі “Критон” робить завагу щодо винищування лісів у Атиці. Тому Середземні країни дійшли до глибоких екологічних втрат.

Головну причину екологічних порушень становить ідеологія розвитку і постійної експансії, ідеологія економічної експансії, а також визнання золота найвищою цінністю.

Тоталітарний раціоналізм досягає вершини у німецькому ідеалізмі, зокрема у філософії Гегеля, який у творі «Феноменологія духу» діалектичним методом осмислює шлях розвитку духу. Людський дух розвивається від звичайної свідомості речей, самосвідомості та розуму і доходить до Абсолютного Духу, яким в кінцевому рахунку є сама людина. Гегеліанська лівіця, як і марксизм не несуть собою нічого більшого, ніж заперечення розвитку духу. Вони замінюють дух розвитком матерії.

Модерна філософія по суті має у центрі своєї уваги людську особу, її суб'єктивність з наголосом на її свободі, праві, гідності. А матерія і навколишнє середовище повинні повністю підпорядковуватися людині. В такому випадку людина не має жодних етичних зобов'язань щодо навкілля, бо вона опирається на тезу: «я мислю, отже, існую» з наступними з неї висновками: «я знаю», «я можу», «я здобуваю», «я паную».

Модерну людину не обходять “інші”, “відмінні” від неї. Вона не зважає на «Ти - є», «Він - є», «Світ - є». Відтак заперечується не тільки повинність людини щодо природи, а й повинність її щодо «іншої» людини, «іншої» культури, «інших» народів. Саме імперіалізмами і війни ХХ століття стоять на цьому принципі. Тому модерний атеїзм - це другий бік однієї і тієї ж самої медалі. Остаточно існує тільки людина. Людина здатна заперечити Бога і заперечити світ. Вона сьогодні має таку можливість, бо вистачить їй натиснути на кнопки ядерних боєголовок - і світу взагалі не буде, не то що лише навколишнього середовища.

Пануючи над світом, людина нагромаджує безмірний економічний капітал і будує чимраз більші заводи, автомагістралі, але при цьому забуває розумно користуватися найбільшим капіталом, яким є природа. Зрештою, вона навіть не вважає її капіталом. Людина споживає природу жадібно. Чорнобиль, дири в озонних прошарках, забруднення рік, повітря, радіація - ось це плоди наукової безвідповідальності. Така нерозумна експлуатація природи блокує шлях для

майбуття людства. Людина праці і технології, яка не є людиною мудрості, стала творцем пустелі і глибокого порушення біологічної рівноваги.

В наш час кожна наука стала спецізованою, тому вона забуває інші, забуває про цілісність. Порізнилися природні і гуманітарні науки: економія - з екологією, етика - з політикою та з економією, індивід - з суспільством. Те все доводить до наукового і методологічного звуження. Ці звуження вийшли із праць науковців і філософів. Вони перенеслися до щоденної культури і шкільних програм, до концепції і планування міст, до структури суспільства, до економічних взаємовідносин. Тому екологія - це проблема модерної культури.

Не йдеться тут про зречення науки і технології та їх великих здобутків, але про пошук такого розуміння, щоб за його допомогою прямувати до добра разумної людини і навколишнього середовища. Таке завдання не буде можливим без етики і без своєрідної аскези в уживанні технології.

Модерна наука сама по собі корисна і потрібна, але вона повинна бути керована етикою. Людина повинна і надалі панувати над природою, але відповідально і мудро, а не так, як вона робила це в минулому. Індустрія принесла поліпшення в різних аспектах людського життя... Негативні її аспекти не походять від наукових досліджень чи винаходів нових технологій, а виникають із-за браку «глобальної культури оточення», за допомогою якої можна вірно реалізувати взаємовідношення між промислом, економією і навкіллям.

Дехто із авторів вбачає причину екологічної кризи в «християнському антропоцентризмі». Думка цих авторів опирається на біблійні тексти, в яких говориться, що Бог створив людину для того, щоб вона «панувала» і «підкорювала» собі природу (Бут. 1, 26-28). Однак ці вчені думають, що людина є «абсолютним» паном землі і повноправним використовувачем її плодів для своїх цілей. Але таке прочитання біблії не відповідає її загальному контекстові, в якому переважає пошана до природи. Твердження цих авторів спростовується їхнім же оповіданням - оповіддю про сотворення із Книги Буття, яке належить до «ягвістичного» джерела традиції, де людина повинна «обробляти» і «доглядати» землю. Людина у цій традиції стоїть у трьох вимірах взаємозв'язків: у відношенні до Бога, у відношенні до землі і у відношенні до своїх братів. А якщо брати загалом, то Біблія вважає природу за Слово, Ім'я, Мудрість і Велич Божу. Правильне розуміння біблійних текстів не ставить людину ані поза природою, ані

над природою, але вищою від неї і відповідальною за свг і за інших людей.

Християнська наука твердить, що людина не є абсолютним паном, бо природа належить Богові. Хоч природа і створена для людини, але людина має завдання її шанувати і доглядати, а не насилувати її. Тому несправедливо приписувати християнському антропоцентризмові відповідальність за агресивну і непошановану поведінку людини щодо сотвореної природи, хоч історично християни з інших мотивів могли надуживати природою. Останнє вже належить до гріховної сфери екологічної безвідповідальності або ж до екологічного гріха. Додамо до цього те, що колись головним аскетичним принципом християн була «втеча від світу». Сьогодні ж цей самий принцип вимагає «йти назустріч світові», щоб всіма можливими засобами науки, техніки, культури, політики, економіки й етики врятувати свг від катастрофи.

§ 2. *Вихід до нової цивілізації*

Вже Хайдеггер (1889-1976) передбачав кризу західної філософії, яка «забула про буття». Він добре поставив діагноз кризи західної філософії, але він не був здатним подати відповідні ліки для виходу із критичної ситуації. Діагноз подається ним з врахуванням перспектив «буття». Але поняття хайдеггерівського буття остаточно веде до «нічого», до «основи, яка не має основи». А людина, хоч і є тим єдиним єством, яке може опікуватися буттям, але її буття пливе невблаганно до смерті.

Підсумовуючи, зауважимо, що вся західна філософська традиція забула, що «бути» - це зв'язкове дієслово, яке відмінюється у різних особах, часах, способах, видах і станах.

Вся західна філософія ґрунтується на одній особі дієслова «бути». «Світ є» - на третій особі цього дієслова ґрунтується грецький космоцентризм як з боку логіки, так і з боку онтології. У третій особі: «Бог є» утверджується християнський теоцентризм. В свою чергу модерна філософія антропоцентричним принципом «я мислю, отже, існую» ґрунтується на першій особі. Вихід не лежить у простому запереченні цих систем, а у їх зв'язку зі всіма особами, часами і способами дієслова «бути». Вже на основі звичайної відміни дієслова «бути» у теперішньому часі спостерігаємо, що західна філософія «забула» про другу особу («ти є») і про інші

можливі форми відміни цього дієслова та дотичної реальності, яка виражається цим дієсловом.

Спостереження над тим, що дієслово «бути» має форму «ти є» веде до відкриття «іншого» і «відмінного» від нас суб'єкта. І модерна психологія зауважила це раніше від філософії: «Ти є, мама» випереджує свідомість «я є» дитини. Отже, первісне спостереження дитини не є саме від себе, а від мами, яка її любить та годує. А оскільки мама дитину любить, то дитина має нормальний психічний розвиток. Проте таке спостереження стосується не тільки психічного виміру дитини. Воно ґрунтується також і на фізичному й біологічному вимірах. Від «ти є» батьків залежить життя людини. Іншими словами, «інший» мене попереджає у всьому. Віді «іншого» я черпаю все мое життя - фізичне, біологічне, а також культурно-духове.

«Іншим» від мене, від якого я повністю залежу, є також матеріальний - рослинний і тваринний - світ. Без кисню, води, рослин і тварин моє життя було б неможливе у світі. Без кисню людина хіба що проживе кілька хвилин. Подібне можемо сказати і про воду та поживу, які нам щедро дає рослинний і тваринний світ.

Знання того, що дієслово «бути» є зв'язковим - це також спостереження, також реальність, яка має зв'язки і способи спілкування.

Семітсько-християнський світогляд припускає, що категорія буття відмінюється і співвідноситься. Існує первісне джерело всього буття. Ним є Бог. Християнське Об'явлення говорить, що сутність Праджерела всього буття - Пресвята Трійця - спілкування чи співвідношення відмінних осіб. Це співвідношення називається Любов'ю і Життям. Це не тоталітарна взаємодія, що заперечує буття іншого, а, навпаки, любовні взаємини, які утверджують буття іншого. Бог як праджерело всього буття може дати буття для когось «іншого», «відмінного» від нього. І Бог дає буття для всього світу, творить світ із нічого. Людина ж є створеною з пороку землі на «образ і подобу Божу». «Подібна», бо розумна і вільна, але також «інша» і «відмінна» від Бога. Тому, що вона є «подібна», «інша», вона є здатна спілкуватися з Богом. А умовою для спікування є буття «інших». У свою чергу, оскільки людина створена з «пороку землі», то вона мусить шукати правильного спікування з землею. Тому весь біблійний контекст базований на спікуванні Бога з людиною, людини з людиною, та людини зі світом. Таке непорушене і первісне

спілкування творить те, що ми називаємо «Едемом» чи «Раєм». Ніхто того первісного закону спілкування не може порушити, окрім розумних духів. Це заперечення здійснюється тоді, коли людина хоче стати абсолют, «як Бог, що знає добро і зло» (Бут. 3,5). Тому первісне беззаконня таке: людина «ховається» від Бога (Бут. 3,8); заперечує свого брата і вбиває його (Бут. 4,8); тому через людину стає «проклятою земля», і вона з «трудом житиметься..., бо земля терня і будяки буде родити» (Бут. 3, 17-18); остаточно людина себе вбиває саму. Людина стає «нагою», «терпить» і «вмирає» (Бут. 3, 7-24). Це саме можемо твердити категоріями екзистенціальної філософії: Людина є «Ніщо», «Нудота», «Абсурд», «Сторонній», «Буття для смерті».

Щоб спасти людину від загибелі, Бог дає почин довгій історії спасіння, і не тільки людини, а з людиною також і самого світу (Бут 6, 5-8). Історія спасіння здійснюється людьми, здатними до спілкування з Богом, з якими Бог укладає Союзи, які завершуються новим і вічним союзом в Ісусі Христі. В особі Ісуса Христа спілкуються вічно Божа і людська природа, а через нього - все створіння. Христос остаточно «примирив з собою все: чи то земне чи то небесне, встановивши мир кров'ю його хреста» (Кол. 1,20). Центральною християнською категорією є союз, спілкування, взаємини між «іншими» і «відмінними», а найвищий закон спілкування - це любов.

Під таким кутом зору екологічна криза виявляє космічний вимір людського гріха. Немає сумніву в тому, що ця космічна криза закликає людину до навернення і до відновлення відносин із природою. Створіння для біблійного світогляду не є нейтральне чи «нецінне». Навпаки, воно є виявом доброти і любові Створителя. Сучасний екологічний стан несумісний із християнською надією на повну гармонію всього створіння. Якщо людина зіпсувала цю гармонію, то й вона мусить її відновити.

Крім цього, космос має євхаристійний вимір. Природа бере участь в євхаристійнім таїнстві, даючи свою вкладку хліба, вина і води. Без цих космічних елементів неможлива євхаристійна відправа. То ж сама Тайна Євхаристії вимагає нового ставлення до Космосу і до навколишнього середовища.

Наш сучасний досвід виявляє нашу безвідповідальність щодо навколишнього довкілля, яке спричиняє стільки терпінь для людини і для майбутніх поколінь. Це не-

наче Господь людину закликає до «планетарної співвідповідальності». Всі створіння (від атомів - до людини) - це неймовірна динаміка взаємовідносин, яка підтримує життя всесвіту. Тому наша екологічна відповідальність - це істинний акт справедливості і любові щодо Бога та ближнього. Саме тому, коли встановляться нові відносини людини з природою, коли настануть нові відносини між людьми, тоді на основі всього цього настануть нові відносини людини з Богом.

Можемо зауважити в тому синтетичному і схематичному розгляді, в формі тез, що біблійно-християнський світогляд не тільки не може бути причиною екологічної кризи, а навпаки - християнська проповідь закликає до відновлення первісних відносин. Тому, хоч це й парадоксально звучить, сучасна екологічна криза може бути новим шансом для християнства. Євангельська благовість може принести великий внесок у розв'язок екологічних проблем.

Як ми бачили, за взірцем християнської моралі людина має право і обов'язок управляти світом, але вона повинна рахуватися з тим, щоб її управління було корисним для теперішніх і майбутніх поколінь. Як тільки вона визнає, що її інтервенція приносить більше зла, ніж добра для людства, то буде зобов'язана морально змінити курс своєї поведінки. В тому випадку людина стане змушеною використовувати з наукових і технологічних здобутків те, що може виправити шкоду і зменшити терпіння.

Вище ми коротко зауважили на можливому християнському внесоку у розв'язання екологічних проблем, хоч дехто вважає, що християнська цивілізація вже на схилі і наступають постхристиянські часи. Однак незаперечним є те, що мусить наступити нова цивілізація, нова культура, яка повинна спиратися на нові відносини людини з людиною, людини з природою. А це все веде до відновленого спілкування людини з Богом. Саме тому й католицька Церква щораз частіше говорить про «Нову Євангелізацію» світу.

Сьогоднішня етика навколишнього середовища опирається на два елементи: перший полягає у відкиненні традиційних моральних концепцій, які ставлять людину поза і вище від природи (проти абсолютного антропоцентризму); другий прагне розширити простір моральності поза межі людини, аж до реальностей, які складають навколишнє середовище. На цій основі в середині сучасної етики навколишнього середовища вимальовується подвійний напрямок. Перший визнає притаманну моральну цінність для природних об'єктів

і для законів, які керують функціонуванням природної системи. Тут йдеться про таку моральну філософію, яка докорінно виступає проти антропоцентризму. Другий напрямок визнає за природними речами і їхніми законами моральну цінність, яка, однак, залежить від мети та інтересів людських спільнот.

Не станемо тут дебатовати з цими етичними екологічними течіями, які можуть довести до протилежних крайнощів і вважати природу чимось священним та неторканим, але важко знайти у них необхідну і всюдизначиму філософську етичну повинність.

Тому в пошуках необхідної і всюдизначимої екологічної повинності ми пропонуємо звернення до «буття, про яке забуваємо». Буття виражається і відміняється дієсловом «бути». Наша українська граматики, як і інші граматики «індоєвропейських мов, має також імперативну форму дієслова «бути». Якщо є імперативна форма в дієслові «бути», їй мусить відповідати також імперативна форма реальності. Дієслово «бути» пов'язує особи «Ти» і «Я». Зв'язок «Ти» і «Я» творить «Ми», а ще є «Ви» і «Вони». Всі ці особові форми залежать від світу. Знаходимося «у» і «на» світі», з «якого» добуваємо поживу. Не було в минулому в часі, є в теперішньому і буде в майбутньому часі. Якщо ні, то не буде «твого», «мого», «нашого» і «вашого» життя. Тому з'являється повинність, щоб «Ти», «Я» та «Ми» не забруднювали і не вбивали світу, бо інакше всі загинемо. «Ми» не будемо мати де жити, цього не будуть мати і наступні покоління. А якщо не буде наступних поколінь, то не буде сенсу для існування самого Космосу.

Звідси випливає теза: нинішня екологічна криза залежить від того, що західна цивілізація «забула про буття». А оскільки вона «забула про буття» і не вміла провідміняти дієслово «бути», то й остаточно не відчувала жодного етичного імперативу щодо природного буття.

Необхідно вийти з нашої тоталітарної цивілізації абсолютно панування людини, абсолютно антропоцентризму в напрямку спілкування людини з людиною, в пошані до світу, на якому живемо та з якого добуваємо свою поживу, черпаємо воду і вдихаємо повітря. Постмодерний час повинен знайти новий рушій мислення тоді, коли приверне увагу до «Буття» і буде вміти «обмінюватися» і «спілкуватися» буттям з різними особами, з космосом в різних часах, способах. Не слід забувати про те, що Буття має також неозначену чи інфінітивну форму.

Коли постмодерні часи звернуть увагу на «Буття», то категорія «інший» не буде чужою чи сторонньою. Вона визнає «іншого» як «іншого», як оригінального і неповторного, а відтак людина для людини вже буде вовком, а не братом. Звернути увагу на Буття - це означає також визнати, що Космос є «інший» від людини, але людина від Космосу повністю залежна. Земля не буде ворогом людини, яку треба тільки приборкувати і панувати над нею, а стане матір'ю, що постійно годуватиме її. А коли християни повернуться до свого євангельського праджерела, то допоможуть цій новій цивілізації у здійсненні утопії «нової землі» і «нового неба».

Імперативна повинність - це не тільки якийсь арбітражний суб'єктивний постулат, а об'єктивна, необхідна і всюдивартісна вимога самого буття. Якщо ми не пошануємо буття «іншого», то не будемо й учасниками того ж самого буття. Екологічно-етична повинність ґрунтується на тій же самій об'єктивній, необхідній і всюдивартісній вимозі буття Космосу: не буде чистого повітря, не буде життя на світі. Те само можна сказати про воду, про рослинний і тваринний світ. Неписаний закон Космосу говорить: «не вбивай мене, якщо хочеш жити». Людина інколи поводить себе як мавна, яка відрізує гілку, на якій сама сидить. Якщо не пошануєш навколишнього середовища, то воно не пошанує тебе, настане твоя остаточна смерть.

У зв'язку з цим етика навколишнього середовища повинна зважати на правильне відношення між людською суспільністю і її довкіллям. Людина, користуючись науковими дослідженнями, повинна пізнати закони і природи, а відтак і свою біологічну й культурну реальність, свою приналежність до природи. Ця етично-екологічна повинність мусить увійти в загальну свідомість людства, створити нову цивілізацію багатогранного спілкування, в яке входить також і навколишнє середовище. Необхідно вийти із цивілізації забруднення й смерті і повернути до цивілізації чистоти і життя.

Тому сьогодні самі реалії життя вимагають нового етичного розгляду таких важливих тем, як поступ, технології, безмежне економічне зростання. Все це потрібне, але саме по собі воно амбівалентне, а тому повинні підлягати об'єктивному етичному аналізу багатогранні види буття. Сама ж людина, розвиваючи етику, в якій було б місце для природи, повинна стати захисником і адміністратором середовища та його ресурсів, а не тільки її паном і експлуататором. Розум і серце людини, яке зважає на різноманітність буття,

вимагає виходу за межі винищування і конкуренції, споживацької поведінки і холодного егоїзму та політики сили, щоб відкритись для нових відносин, побудованих на любові, братерстві, безкорисній готовності, включаючи у ці стосунки і справи навколишнього середовища.

Зауважимо, що нова етика має бути збудована на солідних основах аналізу буття, а не на ґрунті модерного суб'єктивізму, на конвенціоналізмі і виключно - на людських правах. Людські права будуть збережені, коли водночас будуть збережені і права життя Космосу. Модерну концепцію «мати», приємності і панування мусить заступити концепція служіння, взаємного служіння і постійного процесу у всіх ділянках життя: в особистій і суспільній сфері, в школах та засобах комунікації, в мистецтві та у всіх місцях праці.

Висновок

Наша праця мала за мету пошук причин сучасної екологічної кризи, пошук солідного і необхідного ґрунту для екологічної етичної повинності. Причини екологічної кризи можуть бути різні, але екологічна криза в основному є кризою культури, самої цивілізації, яка збудована на тоталітарній, цілісній ментальності, яка не зважає на «інших» людей чи на майбутні покоління, на «інші» культури та на навколишнє середовище, що становить це несвідоме «інше», від якого залежить життя людини.

В окремий спосіб ми звернули увагу на ментальність модерної епохи, яка стоїть на філософському ґрунті абсолютного антропоцентризму, закоріненого на картезіанському «я мислю, отже, існую» з його послідовними висновками: «я паную», «я здобуваю» тощо. Модерна картезіанська ментальність в ім'я людини заперечила Бога, в ім'я людини, її добробуту і розвитку науки та технології заперечила навколишнє середовище. Остаточно в ім'я людини людина заперечила себе саму, бо стала свідомою, що її екзистенція - це буття до смерті, ніщо, абсурд, нудота, безкорисна пасія, як це спостерігає атеїстичний екзистенціалізм.

Діагноз хвороби модернітету зробив німецький філософ екзистенціаліст М. Хайдеггер. Він твердить, що західна філософія «забула про буття», але його концепція «бугтя» звужується до «нічого». На нашу думку, західна філософія не тільки що «забула про буття», хоч тут мусимо зробити виняток для Св. Томи Аквінського, але навіть не звернула уваги на те, що буття у дієслові «бути» відмінюється, виявляється в

різних особах, часі і способах. Коли ми зауважимо, що буття підлягає відмінюванню, тоді знайдемо нові категорії мислення. Такими новими категоріями зв'язкового дієслова «бути» є «інший», який є причиною «життя», який дає життя у «спілкуванні любові» тощо. Таким «іншим» від людини є світ, який підтримує життя людини. Тому усвідомлення імперативної форми дієслова «бути» веде до того, що ми повинні шанувати світ, якщо хочемо жити. На тому ґрунті базується всюдизначима і необхідна екологічна етична повинність, а не прості державні чи міжнародні екологічні «договори» чи конвенції. Навпаки, міжнародні конвенції і держави мусять видавати закони, які ґрунтуються на законах буття, оскільки тоді замість законів буде «беззаконня».

Допомога і підкріплення філософській екологічній етичній повинності може принести Євангельська Благовість, яка у бутті створінь спостерігає Божі тайни, сховані від початку світу (Мт. 13, 35). За своєю суттю, євангельська благовість - це зв'язок із Богом, з ближніми й із всіма створіннями. Саме тому постмодерні часи повинні бути не тільки післяхристиянськими, а й новим поворотом до християнського праджерела. Саме екологічна криза дає новий шанс для християнства, шанс для Нової Євангелізації світу.

Вище ми звернули увагу на той новий фундамент, на відкрите і ще необроблене поле, на якому слід будувати екологічну етику, а саме: на фундаменті самого буття у розумінні всіх його дієслівних зв'язкових форм. Головний наш висновок: все пов'язане, від Праджерела всього Буття, цього першого «іншого», від якого все вийшло і до якого все повернеться; пов'язані також всі дієслівні особи в різних часах і способах. Пов'язаний із людиною світ - космос. Людина, яка свідомо свого буття у світі, повинна зважати на цей зв'язок. А відтак і в нашій Україні обірваний ланцюг буття повинен бути віновлений.